

8. Takže co?

*Neříkej, nač mi třeba! I ten žebrák,
ať má, co má, má v něčem víc než třeba.
Dej člověku než to, čeho mu třeba,
a bude živ jak zvěř.
(W. Shakespeare: Král Lear)*

DCERA: Takže co? Řekl jsi nám něco o několika málo silných předpokladech a o velkých stochastických systémech. A z toho bychom měli vycházet při našich představách o tom, jaký svět je? Vždyť —

OTEC: Ba ne. Řekl jsem také něco o mezích naší představivosti. Takže bys měla vědět, že si nelze představit svět, jaký je. (A proč vůbec tohle slůvko zdůrazňovat?) A řekl jsem něco o samopotvrzující schopnosti idejí; totiž že svět se částečně stává — povstává — takovým, jaký si ho představujeme.

DCERA: A to že je evoluce? Toto neustálé přesouvání a skládání představ tak, aby si navzájem odpovídaly? Toho nelze dosáhnout.

OTEC: Ano, vskutku. Všechno to tančí a víří kolem triviálních pravd. „Pět plus sedm se vždy bude rovnat dvanácti.“ A ve světě idejí budou čísla vždy opakem kvantit. Lidé asi budou nadále používat číslovek jak pro veličiny, tak pro počty. A budou nadále klamáni svými špatnými návyky. A tak pořád dokola. Zajisté: tvá představa evoluce je naprosto přesná. Darwinův „přirozený výběr“ je pouze vymořivší se tautologie — totiž že to, co zůstává pravdivé déle, je vskutku déle pravdivé než to, co není pravdivé tak dlouho.

DCERA: Ano, vím, tento výrok rád opakuješ. Zůstanou však tyto pravdy pravdivé navždy? A je vše, co nazýváš *pravdami*, tautologické?

OTEC: Počkat, počkat! Jsou tu nejméně tři otázky svázané dohromady. Moment.

Na první: *ne*. Naše názory na pravdy se jistě mění.

Na druhou: *Nevím*. Těžko říci, zda pravdy, kterým svatý Augustin říká věčné, platí navždycky, nezávisle na našich názorech.

DCERA: A můžeš *vědět*, jestli je všechno tautologické?

OTEC: Ne, ovšemže ne. Ale když už je ta otázka jednou položena, nemůžu nemít názor.

DCERA: Takže je?

OTEC: Co jestli je?

DCERA: Tautologické.

OTEC: Dobrá. Jsem toho názoru, že *Creatura*, svět mentálních pochodů, je jak tautologický, tak ekologický. Myslím tím, že je to sebeuzdravující se tautologie. Když je jakákoli větší část *Creatura* ponechána svému osudu, začne směřovat k tautologii, to jest k *vnitřní soudržnosti* idejí a procesů. Ale čas od času je tato soudržnost porušena; tautologie se roztrhne tak jako hladina rybníka, když do něj hodíš kámen. Načež se tautologie začne pomalu, leč bez prodlení sama uzdravovat. Její uzdravování bývá drastické: mohou přitom vzít zasvě celé biologické druhy.

DCERA: Tati, ty spatřuješ konzistenci v myšlence, že se to vždycky začne samo hojit?

OTEC: V tom případě tautologie není roztržena, jenom se posune na další stupeň abstrakce. Do následujícího logického typu. Tak je to.

DCERA: A kolik je takových stupňů?

OTEC: Ne, to nemohu vědět. Nemohu vědět, jestli je to opravdu tautologie, ani kolik logických stupňů obnáší. Jsem uvnitř, takže nemohu znát vnější meze — pokud nějaké má.

DCERA: Připadá mi to pochmurné. Jaký to má všechno smysl?

OTEC: Ne, ne. Kdybys byla zamilovaná, tak by ses takhle neptala.

DCERA: Takže tím smyslem je láska?

OTEC: Zase ne. Řekl jsem ne tvé otázce, to neměla být odpověď na ni. To je otázka pro nějakého západního průmyslníka nebo inženýra. Celá tato knížka je o mylnosti této otázky.

DCERA: To jsi v té knížce nikde neřekl.

OTEC: Je tisíce věcí, které jsem nikdy neřekl. Tvou otázku však zodpovím. Má to milion — nekonečný počet — „smyslů“, jak ty říkáš.

DCERA: Ale to je totéž, jako kdyby to žádný smysl nemělo. Tati, je to snad koule?

OTEC: Budiž — docela slušná metafora. Mnohorozměrná koule, dalo by se říci.

DCERA: Hmmm — tautologie, která se sama léčí, a která je zároveň koulí — mnohorozměrnou sférou.

DCERA: Takže, co má být?

OTEC: Vždyť ti říkám, že žádné „co“ není — a tudíž ani být nemá. Milion smyslů, nebo žádný.

DCERA: Tak proč proč tuto knihu psát?

OTEC: To je něco jiného. Tahle kniha či ty a já, jak tu spolu rozmlouváme — to jsou jenom malé části velkého světa. Celá samohojivá tautologie nemá žádné „smysly“, které bys mohla vyjmenovat. Něco jiného je, když ji rozbiješ na malé části. Je-li svět rozpitván, objeví se „záměr“. To, co Paley nazýval „účelem“ (ve smyslu účelného uspořádání) a Darwin „adaptací“.

DCERA: Takže je to jen pitevni artefakt? Ale k čemu je takové rozpitvávání? Celá tahle kniha je pitváním. K čemu to je?

OTEC: Ano, je to zčásti dělení, zčásti skládání. Věřím, že pod dostatečně silným mikroskopem žádná myšlenka nemůže být mylná, žádný záměr zhoubný a žádné žádné pitva zavádějící.

DCERA: Řekl jsi, že u každého celku jen *vytváříme* části.

OTEC: Ne, řekl jsem, že části jsou *užitečné* pro popis celků.

DCERA: Takže chceš popisovat celky? A až je popíšeš, co pak?

OTEC: Dobrá. Řekněme, že žijeme, jak tvrdím, v samohojivé tautologii, která se víceméně často vážně naruší. Zdá se, že tomu je tak — alespoň v našem okolním časoprostoru. Řekl bych, že občasné narušení je dokonce pro tautologicko-ekologický systém svým způsobem prospěšné. Jeho samoléčící schopnost třeba potřebuje procvičovat — jak říká Tennyson: „pro případ, aby snad jeden dobrý zvyk nezkazil svět“.

A ovšem: i smrt má svou kladnou stránku. Ať je člověk jakkoliv dobrý, stane se obtížným otravou. Tabuli, na které se hromadí všechny ty informace, je třeba smazat, a krásné písmo, které na ní bylo napsáno, se musí obrátit v nahodile rozptýlený křídový poprašek.

DCERA: Ale...

OTEC: A tak dále. Ve větší, trvalejší ekologii jsou menší podcykly žití a umírání uvnitř větší, trvalejší ekologie. Co však smrt té větší soustavy? *Naší biosféry?* Možná, že v očích nebes nebo Šivy na ní vůbec nezáleží. Je však jediná, kterou známe.

DCERA: Ale tvoje kniha je její součástí.

OTEC: Ovšem... Ach ano — už vím, co myslíš, a máš samozřejmě pravdu. Ani jelen, ani puma nepotřebují důvod či omluvu za to, že jsou. A moje kniha je také součástí této biosféry a rovněž nepotřebuje žádný důvod či omluvu. I kdybych se úplně mýlil!

DCERA: Může se jelen nebo puma *mýlit*?

OTEC: Každý druh se může dostat do evoluční slepé uličky a myslím si, že je to mýlka, když se podílí na svém vlastním zničení. Lidský rod, jak všichni víme, dnes může kdykoli vyhladit sebe sama.

DCERA: Tak co má být? Nač pak psát takovou knihu?

OTEC: Je v tom i trochu pýchy — v pocitu, že jestli se všichni bezhlavě řítíme k moři jako lumíci, alespoň jeden lumík by si měl dělat poznámky a pak prohlašovat: „Vždyť jsem to říkal!“ Věřit, že ten běh do záhuby mohu zastavit, by bylo mnohem arogantnější, než prohlásit: „Vždyť jsem to říkal!“

DCERA: Tati, myslím, že říkáš nesmysly. Nevím, proč bys zrovna ty měl být ten jediný inteligentní lumík, který si dělá poznámky o tom, jak se ostatní lumíci ničí. To ti není podobné — že ne? A nikdo si nekoupí knihu napsanou cynickým lumíkem.

OTEC: Tak, tak. Je to hezké, když se knížka prodává, ale myslím, že po každé je to překvapení. Ale o tom se přece nebavíme. (Ostatně, divila by ses, jak slušně se knihy některých cynických lumíků prodávají.)

DCERA: Tak co má být?

OTEC: Po padesáti letech, co jsem tyto myšlenky neustále přemítal v hlavě, mi pomalu začalo být jasné, že omezenost není nezbytně nutná. Vždycky jsem ji nenáviděl, ale vždy jsem si myslel, že je to nezbytná podmínka náboženství. Zřejmě tomu tak není.

DCERA: Tak o *tomhle* je tvá kniha?

OTEC: Víš, oni káží o *víře* a o *podvolení se*. Já jsem toužil mít *jasno*. Mohla bys říct, že víra a podvolení se jsou při hledání jasnosti nezbytné. Já jsem se však snažil vyhnout takové víře, která zakrývá mezery v jasnosti.

DCERA: Pokračuj.

OTEC: No, prošel jsem několika body zvratu. Jedním, když mi náhle došlo, že frazerovské pojetí magie je postavené nahlavu či obrácené naruby.

Víš, běžně se tvrdí, že náboženství se vyvinulo z magie, já si však myslím, že tomu bylo naopak — že magie je jakési degenerované náboženství.

DCERA: A co si nemyslíš?

OTEC: Nemyslím si například, že původním účelem ceremoniálu dešťového tance bylo způsobit, aby přšelo. Obávám se, že je to velmi zrůdné nepochopení mnohem hlubší náboženské potřeby: potvrdit svou sounáležitost s tím, co bychom mohli nazvat *ekologickou tautologií*; podíl na věčných pravdách života a životního prostředí.

Lidé měli vždycky sklon — takřka potřebu — náboženství vulgarizovat, proměnit v kratochvíli, učinit z něj politikum, redukovat je na magii či na „moc“.

DCERA: A co mimosmyslové vnímání? Prožitek mimotělesné existence? Spiritismus?

OTEC: To jsou všechno příznaky, mylné pokusy nějak mazaně uniknout z toho hrubého materialismu, který už se nedá snést. Zázrak, to je materialistova idea o tom, jak uniknout ze svého materialismu.

DCERA: Copak není úniku? Nechápu.

OTEC: Ale ano. Jenomže magie je opravdu jenom určitý druh pseudovědy. A to, co nabízí, tak jako každá aplikovaná věda, je možnost něco ovládat, řídit. Z myšlení v posloupnostech, do něhož je naše myšlení zabudováno, se tím nevymaníš.

DCERA: A lze se vymanit?

OTEC: Jistě. Odpovědí na hrubý materialismus nejsou zázraky, ale krása — nebo, samozřejmě, ošklivost. Kousek Beethovenovy symfonie, jediná z Goldbergových variací, živý jedinec — kočka nebo kaktus, dvacátý devátý Shakespearův sonet nebo mořští hadi v „Písni o starém námořníkovi.“⁶⁴ Pamatuješ si přece, jak jim „maně děkoval“ a albatros mu potom spadl z krku do moře.

DCERA: Takovou knihu jsi nenapsal. Takovou jsi měl napsat. O Albatrosovi a Symfonii.

⁶⁴ Jde o slavnou báseň S. T. Coleridge — pozn. red.

OTEC: Budiž. Ale to nešlo. Nejdřív musela být tato. Teprve teď, po všech těch úvahách o myslí, tautologii, imanentních rozdílech a podobně, jsem snad připraven na symfonie a albatrosy...

DCERA: Tak do toho.

OTEC: Ne, víš, nemůžu zamapovat krásu-a-ošklivost na papíře. Kresbou lze vyjádřit krásu i na povrchu papíru, ale o to mi teď nejde. Otázka zní, na jaký povrch by měla být zamapována *teorie* estetiky? Kdyby ses mě na to zeptala dnes, mohl bych se snad pokusit odpovědět. Ne však před dvěma lety, kdy tahle kniha ještě nebyla na světě.

DCERA: Dobře, a jak bys tedy dnes odpověděl?

OTEC: A pak je tu ještě *vědomí*, které jsem v téhle knize ani nezmínil — jen párkrát jsem se toho dotknul. Vědomí a estetika, to jsou dvě velké, „netknuté“ otázky.

DCERA: Ale takových knih, týkajících se těchto dvou „netknutých“ otázek, jsou plné knihovny!

OTEC: To ne. Netknutá zůstává otázka: na jaký typ povrchu lze „estetiku“ a „vědomí“ mapovat? Té se ty knihy netýkají.

DCERA: Nerozumím.

OTEC: Mám na mysli asi toto: „vědomí“ a „estetika“ (ať už je to co chce) jsou buď rozměry přítomné ve všech *myslích* (jak jsem je definoval), anebo jsou to jen jejich vedlejší produkty — pozdní výplody fantazie. V obou případech musí původní definice mysli těmto teoriím, teorii estetiky i teorii vědomí, vyhovovat. Další krok nutno zamapovat do tohoto primárního výměru vědomí. Pojmosloví jak krásy-a-ošklivosti, tak vědomí musejí být vypracována na základě idejí této knihy či jim podobných (nebo musejí být do tohoto základu zamapována). O to jednoduše jde.

DCERA: Jednoduše?

OTEC: Ano, jednoduše. Totiž věta, že toto je třeba udělat, je jednoduchá a jasná. Nemyslím tím, že *udělat* to je snadné.

DCERA: Dobře. A jak bys začal?

OTEC: *Il n'y a que le premier pas qui coûte*. Nejtěžší je udělat první krok.

DCERA: Jistě. To nechme stranou. *Kde* bys tedy začal?

OTEC: Musí existovat nějaký důvod, proč tyto otázky ještě nikdo nezodpověděl. To jest, můžeme to považovat za první klíč k odpovědi — ten histo-

rický fakt, že tolik lidí se pokoušelo nalézt odpověď a nikomu z nich se to nepodařilo. Je tedy nějak skrytá. Věc se má zřejmě tak, že už samotné položení otázky nastraží léčku, která zavádí tazatele na falešnou stopu.

DCERA: Takže?

OTEC: Takže — sáhněme k oněm otřepaným „školáckým“ trivialitám, které jsem v této knize poskládal, a podívejme se, zda se v nich neskrývají odpovědi na otázky vědomí nebo estetiky. Jsem si jist, že nějaká osoba nebo báseň, nebo hrnec... nebo snad krajina...

DCERA: Proč si neuděláš seznam těch svých „školáckých“ pravd? Mohli bychom na tom ty ideje, „vědomí“ a „krásu“, postupně zkusit.

OTEC: Tady je. Nejdříve ze všeho šest kritérií *mysli* (viz čtvrtá kapitola):

1. Skládá se z částí, které se samy nevyznačují mentální činností. „Mysl“ je přítomna v určitých druzích *uspořádání* částí.

2. Části jsou „spouštěny“ událostmi probíhajícími v čase. Rozdíly, které se třeba v okolním světě zdají být statické, mohou tvořit základ událostí, pokud k nim *my* zaujmeme nějaký vztah.

3. Průvodní energie. Stimul (který je rozdílem) žádnou energii dodávat nemusí; respondent má svou energii, pocházející většinou z metabolismu.

4. Pak příčiny-a-důsledky vytvářejí kruhové (nebo složitější) řetězce.

5. Všechny zprávy jsou kódované.

6. A poslední, nejdůležitější bod se týká logických typů.

Všechno to jsou poměrně jasně určené body a navzájem se také docela pěkně doplňují. Možná, že některé jsou nadbytečné a seznam by mohl být úspornější. Na tom teď nesejde. K těmto pěti bodům přistupuje zbytek knihy. A ten je o různých druzích toho, co nazývám *dvojí popis*, od binokulárního vidění až po spojený účinek „velkých“ stochastických procesů a s ním spojený účinek „kalibrace“ a „zpětné vazby“. Můžeš tomu říkat i „přesnost a obrazotvornost“ nebo „myšlení a jednání“. Toť vše.

DCERA: Dobře. A kam bys tedy připojil fenomény krásy, ošklivosti a vědomí?

OTEC: A nezapomínej na *posvátno*. To je další věc, kterou jsem se v této knize nezabýval.

DCERA: Tati, prosím tě. Vždycky, když se už skoro dostaneme k položení nějaké otázky, přeskočíš na jinou. Vždycky je přece nějaká další otázka! Kdybys už jednou odpověděl jenom na *jednu*. Jednu jedinou.

OTEC: Ne. Ty to nechápeš. Co říká E. E. Cummings? „Vždy krásnější odpověď tomu, kdo těžší položí otázku.“ Něco v tom smyslu. Víš, já si nekladu pokaždé jinou otázku. Jenom rozšiřuji tu jednu jedinou. *Posvátno* (ať už to znamená cokoli) se jistě — nějak — vztahuje ke *krásnu* (ať už to znamená cokoli). A kdybychom dovedli říct, *jak* se k němu vztahuje, snad bychom dovedli také říct, *co* ta slova znamenají. Možná však, že by to ani nebylo třeba. Kdykoliv připojíš k otázce nějaký příbuzný prvek, máme lepší ponětí o tom, jakou odpověď máme očekávat.

DCERA: Takže teď máme k otázce šest prvků.

OTEC: Jak to, šest?

DCERA: Tak jest. Na začátku našeho rozhovoru byly dva. Teď je jich šest. Je tu vědomí, krása, posvátno a pak je tu vztah mezi vědomím a krásou, vztah mezi krásou a posvátnem a vztah mezi posvátnem a vědomím. Celkem šest.

OTEC: Ne, sedm. Zapomínáš na knihu. Všech těch tvých šest bodů dává dohromady jakousi trojúhelníkovou otázku a ten trojúhelník se vztahuje k tomu, co je v mé knize.

DCERA: Výborně. Pokračuj! Prosím.

OTEC: Rád bych svou příští knihu nazval „*Kam se andělé bojí vstoupit*“. Všichni by neustále chtěli, abych se do toho vrhnul po hlavě. Ale to je zruďné — neomalené, redukcionistické, svatokrádežné — říkej si tomu, jak chceš — pustit se do toho střemhlav s nějakou zjednodušenou otázkou. To je hřích proti našim třem novým zásadám. Proti estetice, proti vědomí a proti posvátnu.

DCERA: Ale kde?

OTEC: Ach tak. Tvá otázka dokazuje, jak úzký je vztah mezi vědomím, krásou a posvátnem. Takové vědomí pobíhá kolem jako pes s vyplazeným jazykem (doslovný cynismus!) kladoucí onu otázku — až příliš prostou! vedoucí k sprosté — vulgární odpovědi. Chtít si být vědom povahy posvátna a krásna — toť redukcionistovo bláznovství.

DCERA: A to vše se nějak vztahuje k tvé knize?

OTEC: Ano, opravdu. Kdyby 4. kapitola, seznam kritérií myslí, stála jen tak sama o sobě, bylo by to „sprosté“. Bulvární odpověď na novinářskou

otázku. Nebo popularizační odpověď na populární otázku. Právě jen díky rozvinutí témat jako „dvojitý popis“, „struktura a proces“ a „dvě stochastické soustavy“ se má kniha vyhnout popularizačním neomalenostem. Alespoň doufám.

DCERA: A příští kniha?

OTEC: Bude vycházet z mapy té oblasti, *kam se andělé bojí vstoupit*.

DCERA: Z populární mapy?

OTEC: Snad. Ale kdoví, co bude po mapě následovat a co ji možná zahrne do nějaké širší a obtížnější otázky.

Dodatek: Doba je vymknutá z kloubů⁶⁵

Na jednání Výboru pro metody vzdělávání 20. června roku 1978 jsem poznamenal, že současný vzdělávací proces je z hlediska studentů „*šlen-driánský*“. V následující poznámce se pokusím svůj názor vysvětlit.

Je to otázka *zastaralosti*. Mnohé, co se dnes vyučuje na univerzitách, je nové a jde s dobou, ale předpoklady nebo východiska, z kterých naše výuka vychází, jsou staré a tvrdím *zastaralé*.

Týká se to takových pojmů jako:

- a) Karteziánský dualismus, oddělující „mysl“ od „hmoty“.
- b) Zvláštní „fyzikalismus“ – zlovyk používat fyzikální příklady pro popis mentálních jevů – „síla“, „napětí“, „energie“, „společenské síly“ apod.
- c) Naše antiestetická domněnka, vycházející z důrazu, který Bacon, Locke a Newton kladli na fyzikální vědy, totiž že všechny jevy (včetně mentálních) se dají a mají zkoumat a *hodnotit* po stránce kvantitativní.

Obraz světa — latentní a zčásti *nevědomá* epistemologie —, který vzniká kombinací těchto myšlenek, je zastaralý ze tří různých hledisek:

- a) Z *pragmatického* hlediska je jasné, že tato východiska a jejich důsledky vedou k lačnosti, zrudné přebujelosti, válce, tyranii a znečištění. V tom smyslu se každý den ukazuje, jak jsou *naše* předpoklady chybné, a studenti jsou si toho částečně vědomi.
- b) Z *intelektuálního* hlediska jsou zastaralé, protože, jak se ukazuje, systémová teorie, kybernetika, holistická medicína, ekologie a gestalt-psychologie umožňují viditelně lepší pochopení světa biologie a našeho jednání.

⁶⁵ Memorandum, adresované členům řídicího sboru Kalifornské univerzity v srpnu 1978.

c) Jako základ pro *náboženství* jsou tyto premisy *naprosto nepřijatelné, a tudíž zastaralé* již nějakých sto let. Po vzniku Darwinovy evoluční teorie to dosti jasně vyjádřili takoví myslitelé jako Samuel Butler a princ Kropotkin. Ale už v osmáctém století říkal William Blake, že Lockova a Newtonova filozofie může spustit „Satana temné mlýny“.

Každý aspekt naší civilizace se štěpí na dvě části. V oblasti ekonomiky jsou to dvě přehnané karikatury života — kapitalismus a komunismus — a je nám řečeno, že se v boji těchto zrůdných ideologií *musíme* pro jednu z nich rozhodnout. V oblasti myšlení se zase zmítáme mezi dvěma extrémními polohami, naprostým vyloučením citu a silným proudem antiintelektuálního fanatismu.

Pokud jde o náboženství, zdá se, že ústavní garance „náboženské svobody“ podporují podobné extrémy: podivný, naprosto světský protestantismus, široké spektrum okultních sekt, anebo úplnou neznalost náboženství. Není náhodou, že římsko-katolická církev přestává používat latinu v téže době, kdy se nastupující generace učí zpívat v sanskrtu!

Takže se dnes, ve světě roku 1978, snažíme řídit univerzity a udržovat jakousi „úroveň“ tváří v tvář rostoucí *nedůvěřivosti, neomalenosti, šilenství, vyčerpávání přírodních zdrojů, pronásledování, diskriminaci a rychlé komercializaci*. To jsou hlasité výkřiky nenasycenosti, frustrace, strachu a nenávisti.

Chápu, že se řídicí sbor univerzity soustřeďuje na problémy, které se dají řešit na povrchu, aby nemusel zabředávat do jakýchkoli krajností. Přesto si myslím, že si otázka silné zastaralosti nakonec vynutí pozornost.

Jako škola s technickým zaměřením si stojíme docela dobře. Dokážeme přinejmenším udělat z mladých lidí dobré inženýry, doktory nebo právníky. Dokážeme jim předat dovednosti, které jim dopomohou k úspěchu v povoláních, založených opět na té staré filozofii dualistického pragmatismu. A to je dost. Ale možná, že to není ta hlavní povinnost a funkce veliké univerzity...

Nerad bych vyvolal dojem, že zastaralá je jenom škola, administrativa a řídicí sbor, zatímco studenti jsou moudří, vznešení a moderní. *Jsou stejně zastaralí jako my*. Jsme všichni na jedné lodi, plavící se pod jménem „TEPRVE 1978“, v době, která je vymknutá z kloubů.

„Tydliták a Tydlitek si vyhlásili válku.“ Není to požeháním, že naše svářející se generace souhlasně vyhlásují, že společenská „moc“ má fyzické rozměry, a účastní se válek za tento podivný pomysl. (V jiných dobách a končinách bývaly vedeny války za „čest“, „krásu“, ba dokonce „pravdu“.)

Když se na všechnen ten zmatek podívám z jiného úhlu, dávám bouřícím se studentům 60. let za pravdu: s jejich vzděláváním a vlastně s téměř celou kulturou nebylo něco v pořádku. Ale domnívám se, že se zmýlili v diagnóze a neodhadli, kde leží zakopaný pes. Bojovali o „zastoupení“ a o „moc“. Celkem vzato, dosáhli svého a nyní mají své zástupce v řídicím sboru i jinde. Čím dál tím víc se však ukazuje, že vítězství v souhlasně vyhlášené válce o „moc“ nezměnilo vůbec nic na samotném vzdělávání. Zastaralost, na niž jsem poukazoval, trvá dál a není pochyb, že za pár let budeme svědky stejných válek, sváděných znovu o stejné fiktivní cíle.

Opravdu je tu něco hluboce v nepořádku... A nedomnívám se, že by to bylo nějaké nutné zlo, s kterým se nedá nic dělat.

Uznat, že je něco nutně takové, jaké to je, přináší pocit úlevy. Po něm přichází poznání, co dělat. Na kole umíte jezdit až poté, kdy vaše zčásti nevědomé reflexy si osvojí zákony jeho pohyblivé rovnováhy.

Nyní na vás budu vyžadovat poněkud techničtější a teoretičtější myšlení, než na jaké jsou zpravidla zvyklé řídicí sbory, když se mají zamyslet nad svým vlastním místem v dějinách. Nevidím důvod, proč by se členové řídicího sboru na velké univerzitě měli podílet na všeobecně protiintelektuálních tendencích, rozšířených v tisku a v médiích. Žádat po nich takové preference by bylo vskutku urážející.

Proto navrhuji, abychom se zamyslili nad nevyváženým procesem zvaným „zastarávání“, který bychom přesněji mohli nazvat „jednostranným procesem“. Aby k zastarání došlo, musejí samozřejmě v jiných částech systému probíhat změny, oproti nimž to zastaralé jaksi pokulhává nebo zůstává pozadu. Ve statickém systému by žádná zastaralost nemohla existovat!

Zdá se, že evoluční proces má dvě základní složky a že podobně podvojnou stavbu má i proces mentální. Dovolte mi, abych biologickou evoluci použil jako přírůbek nebo paradigma k uvedení toho, co chci později říci o myšlení, kulturních změnách a vzdělávání.

Přežití⁶⁶ závisí na dvou protikladných jevech či procesech, na dvou způsobech adaptivního jednání. Evoluce ve své obojakosti musí vždy mířit dvě-

⁶⁶ Přežitím mám na mysli udržení trvalého stavu během po sobě jdoucích generací. Nebo, vynechání negativně, to znamená zabránit *smrti toho nejuvětšího systému, o jaký můžeme mít zájem.*

ma směry: dovnitř, směrem k vývojovým zákonitostem a fyziologii živého stvoření, a ven, směrem k rozmarům a nárokům vnějšího prostředí. Tyto dvě nezbytné složky života spolu kontrastují zajímavými způsoby: vnitřní vývoj — embryologie a „epigeneze“ — je *konzervativní* a vyžaduje, aby každá nová věc byla shodná či slučitelná se zákonitostmi tohoto *status quo ante*. Vezmeme-li si například přírodní výběr nových anatomických nebo fyziologických znaků, pak je jasné, že jedna strana tohoto výběru dá přednost těm novotám, které do dosavadního uspořádání vnášejí co nejmenší zmatek.

Naproti tomu se vnější svět neustále mění, vždy je ochoten přijmout to stvoření, které také prošlo nějakou změnou; téměř na ní trvá. Žádný živočich nebo rostlina nemohou být nikdy s konečnou platností „hotovy“. Takový organismus by byl vskutku brzy „hotov“, „v koncích“. Vnitřní logika požaduje kompatibilitu, avšak tento požadavek není pro vývoj a život organismu dostačujícím návodem. Tvor sám musí působit změny svého těla. Užíváním, neužíváním, návykem, útrapami a výchovou získává určité tělesné (somatické) vlastnosti. Tyto „*získané vlastnosti*“ se ovšem nikdy nesmějí přenést na další pokolení. Nesmějí být přímo začleněny do DNA. Prakticky to znamená, že určitý požadavek doby — např. plodit děti, které budou mít silná ramena a budou moci snáze pracovat v uhelných dolech — musí putovat *skrze příslušné kanály* a kanál v našem případě vede *přes* vnější přírodní výběr těch potomků, kteří náhodou mají (díky *náhodnému* přeskupení genů a náhodné tvorbě mutací) větší sklon k vyvíjení silných ramen následkem práce v uhelných dolech.

V individuálním těle dochází ke změně pod tlakem vnějšího prostředí, ale přírodní výběr působí na genofond celé *populace*. Všimněte si ovšem principu, který biologové obvykle přehlížejí, a to, že kontext pro výběr genetických změn, nazvaných „zvýšený sklon k vytváření silných ramen“, je určován získanou vlastností, respektive nabytou funkcí, nazvanou „*práce v uhelných dolech*“. Tím, že nositelem nabytá funkce není v DNA a že není geneticky předávána potomstvu, ještě neztrácí na svém významu. Podmínky pro přírodní výběr, pravidla soutěžení mezi jedinci, vpsledku určují získané a pěstované vlastnosti jedinců, jejich chování a *návyky*.

Vymření dinosaurů nebylo nijak vážné z hlediska galaxií, pro ně samotné to však nebyla žádná útěcha. Nemůžeme se zajímat o nevyhnutelné přežití soustav větších, než je naše vlastní ekologie.

A tudíž i opačně: osvojení si špatných návyků a špatného chování na úrovni společnosti dozajista vytváří podmínky pro výběr vposledku zhoubných genetických vloh.

Nyní jsme připraveni uvažovat nad zastaralostí v mentálních a kulturních procesech.

Chcete-li pochopit princip mentální činnosti, podívejte se na evoluční pochody, a naopak, chcete-li pochopit biologickou evoluci, vyjděte z mentální činnosti.

Před chvílí jsem upozornil na okolnost, že v biologii musí vnitřní výběr vždy klást důraz na *kompatibilitu*, tedy *slučitelnost* s bezprostředně předcházejícím stavem, a že je to právě tato vnitřní selekce, která v delším evolučním čase určuje ony „homologie“, jež bývaly u dřívějších biologů tolik v oblibě. Právě vnitřní výběr je konzervativní a tento konzervatismus se nejsilněji projevuje v embryologii a v zachovávaní abstraktní formy.

Mentální pochody, každému z nás důvěrně známé, jimiž se tautologie⁶⁷ rozrůstá a rozrůžňuje do četných teorémů, se podobají vývinu zárodku.

Jedním slovem, konzervatismus je založen na *soudržnosti* a *slučitelnosti* a ty jdou ruku v ruce s tím, co jsem předtím nazval *přísností* mentálního pochodu. Zde tedy musíme hledat příčiny zastaralosti.

A paradoxem nebo rozparem, který nás zarazí a děsí, když tak uvažujeme, jak napravit či přemoci zastaralost, je prostě a jednoduše strach, že by se bylo nutno vzdát jasnosti, soudržnosti a dokonce i *duševního zdraví*, máme-li se vším zastaralým skoncovat.

Zastaralost má ovšem ještě druhou stránku. Je jasné, že pokud se nějaká část kulturního systému „opožďuje“, pak zde musí existovat i jiná část, která se vyvíjí „s předstihem“. A zastaralost spočívá právě v rozporu mezi těmito dvěma prvky. Jestliže „pokulhávání“ jedné části je způsobeno vnitřní polovinou přírodního výběru, pak se můžeme naprosto právem domnívat, že příčiny onoho příliš rychlého „pokroku“ — chcete-li — nutno hledat ve vnějším výběru.

⁶⁷ „Tautologie“ je termín, označující takové soubory nebo sítě výpovědí (teorémů), jako je Euklidova či Riemannova geometrie nebo aritmetika. Vyrůstají z množiny či skupiny volně zvolených výchozích výroků neboli axiomů, k nimž poté, co byly stanoveny, již nelze přidat žádnou „novou“ informaci. „Důkazem“ nějakého teorému je jeho vyvození z axiomů: předvedení, že tato výpověď byla v axiomech skrytě přítomna.

A opravdu, přesně takhle se věci mají. „Doba je vymknutá z kloubů“, protože tyto dva základní prvky řízení evolučního procesu si navzájem nestačí: obrazotvornost příliš předběhla přísnost a výsledek se pro starší konzervativní osoby, jako jsem já, silně podobá šílenství anebo zlému snu, noční můře — sestře šílenství. Sen pak je děj, který se vymkl jak kontrole vnitřní přísnosti, tak mezím vnější „skutečností“.

V některých oblastech je to, co jsem řekl, obecně známo. Všichni víme, že zákon pokulhává za technologií, a právě tak je obecnou zkušeností, že zastaralost provázející zestárnutí spočívá v překonaném způsobu myšlení, který znemožňuje starým lidem držet krok s novými zvyklostmi. A tak dále.

Řekl jsem trochu více než to, co tyto konkrétní případy navenek dokládají. Odkazují zřejmě na jakýsi velice zásadní, obecný princip; pro jeho univerzalitu svědčí skutečnost, že jej lze vztáhnout jak na evoluční proces, tak na duševní pochod, jak na biologický vývoj, tak na lidské myšlení, jak na přírodu, tak na kulturu.

Máme zde totiž co do činění s jistým druhem abstraktního vztahu, který opakovaně vystupuje jako nezbytná součást průběhů změn a má mnoho jmen. Některá z nich dobře známe: podoba/kvantita, tvar/funkce, výraz/obsah, přísnost/obrazotvornost, homologie/analogie, kalibrace/zpětná vazba atd.

Jednotlivé osoby mohou dávat přednost té či oné části řečeného dualismu, a my jim pak budeme říkat „konzervativci“, „radikálové“, „liberálové“ apod. Za těmito přívlastky se ovšem skrývá epistemologická pravda, naléhavě připomínající, že tyto protichůdné póly, rozdělující lidi na dva tábory, jsou projevem dialektické nutnosti, základního, neodmyslitelného principu světa živých bytostí. Nemůže být „den“ bez „noci“ a ani „tvar“ bez „funkce“.

Praktický problém spočívá v otázce propojení. A když rozpoznáme dialektický vztah mezi oběma protikladnými póly a uznáme jeho neodstranitelnost, co teď. Nejjednodušší by bylo přidat se k jedné z obou stran, ale *státnická moudrost* vyžaduje něco jiného, vpravdě obtížnějšího.

Jestliže má tedy řídicí sbor univerzity nějakou zásadní povinnost, pak má státnictví podle mého právě tento smysl: má povinnost povznést každý prvek a každý výstřelek univerzitní politiky nad stranické zájmy.

Podívejme se nyní, jakým způsobem se řeší rozpory mezi formou a funkcí apod. u vědomí, že je to vždy otázka časovosti: Jak *bezpečně* urychlit změnu formy tak, aby nedošlo k zastarání? A jak shrnout a zakódovat — bez zbrklosti — popisy změny funkce do formálního korpusu?

U biologické evoluce platí prosté pravidlo: bezprostřední tělesné následky fungování jedinců nesmějí nikdy rušivě zasahovat do individuálního genetického kódování. Genofond *populace* je však podroben změnám díky přírodnímu výběru, který rozlišuje rozdíly, zejména pak rozdíly ve schopnosti dosáhnout přizpůsobivějšího fungování. Přehrada zakazující „lamarckovskou“ dědičnost chrání genetický systém před příliš rychlými změnami reagujícími na vrtošivé krátkodobé požadavky rozmarného prostředí.

V lidských kulturách, ve společenských systémech a na velkých univerzitách ovšem žádná podobná přehrada neexistuje. Inovace jsou nevratně začleňovány do stávajícího systému, aniž by někdo zjišťoval, jak dlouhou mají životnost; a nezbytným změnám se jádro konzervativních jedinců brání, bez záruky, že jde o ty změny, kterým by bylo třeba klást odpor.

Jediným kritériem pro výběr *společenských* změn se stávají *individuální* pohodlí a nepohodlí a na rozpor v logických typech mezi členem a kategorií se zapomíná tak dlouho, dokud následkem nového stavu věcí (nevyhnutelně) vznikne nové nepohodlí. Strach z vlastní smrti a zármutku nám říká, že by bylo „dobré“ zbavit se epidemií, a teprve po sto letech činnosti preventivní medicíny zjišťujeme, že země je přelidněná. A tak dále.

Zastaralost nelze vymýtit pouhým urychlením změn ve struktuře nebo pouhým zpomalením změn ve funkci. Je jasné, že ani totální konzervatismus, ani totální dychtění po změně nejsou vhodné. Lepší by snad bylo nějak oba myšlenkové návyky zkombinovat, než pěstovat pouze jeden z nich, ale soupeřivé systémy, jak známo, podléhají naprosto zbytečnému determinismu. Rozhodnutí určuje spíše poměrná „síla“ protivníků, bez ohledu na vzájemnou sílu jejich argumentů.

Nekorumpuje ani tak „moc“ (*power*), jako *mýtus* „moci“. Již výše jsem poznamenal, že bychom se měli vyhýbat takovým kvazifyzikálním průměrům, jako jsou „síla“, „energie“, „napětí“ apod., a právě „síla“ (*power*) je jednou z nejnebezpečnějších. Ten, kdo prahne po nějaké mytické abstrakci, nemůže být nikdy uspokojen! Proto bychom jako učitelé neměli tento mýtus podporovat.

Útočník stěží dohlédne dál než k dichotomii mezi výhrou a prohrou. Jako šachový hráč, vždy podléhá pokušení udělat nějaký riskantní tah a dosáhnout rychlého vítězství. Kázeň vždy hledat ten nejlepší tah na šachovnici si

lze obtížně osvojit, ještě obtížnější je kázeň udržet. Hráčův zrak musí pronikat do větších dálek, obsáhnout širší souvislosti (*gestalt*).

Vracíme se na místo, z něhož jsme vyšli — a vidíme je nyní z širší perspektivy. Tím místem je univerzita a my jsme jejím řídicím sborem. Onou širší perspektivou je rozhled přes perspektivy a otázka zní: Podněcujeme, jako řídicí sbor, vše, co by u studentů, na škole i zde, kolem našeho stolu, otevíralo ony širší perspektivy, které našemu systému znovu vrátí náležitou synchronii či harmonii mezi přísností a obrazotvorností?

Jsme jako *učitelé* moudří?